

Напрями вдосконалення обліку доходів підприємств

Досліджено методологічні засади бухгалтерського обліку доходів та запропоновано напрями їх удосконалення

дохід, виручка (виторг), чистий дохід, операційний дохід, фінансовий дохід, інший дохід

Постановка проблеми. Одним із найважливіших економічних показників, що характеризує ефективність діяльності підприємства, є позитивний фінансовий результат, який становить різницю доходів і витрат. Формування складових елементів фінансового результату регламентується Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та цілою низкою інших нормативно-правових актів, що є недосконалими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання теорії та методології бухгалтерського обліку доходів знайшли відображення у працях вітчизняних науковців, таких як Ф.Ф.Бутинець, С.Ф.Голов, В.М.Костюченко, О.В.Лишиленко, М.С.Пушкар, В.В.Сопко, Н.М.Ткаченко, Р.Л.Хом'як; зарубіжних науковців: Х.Андерсон, М.Ф.Ван Бреда, М.Карренбауер, Д.Колдуелл, Д.Міддлтон, Р.Мюллендорф, Б.Нідлз, Е.С.Хендриксен. Дослідження окремих аспектів бухгалтерського відображення доходів здійснено у кандидатських дисертаціях О.В.Гарашенко, Я.В.Лебедзевич, Д.Є.Свідерського, Т.О.Токаревої, Г.А.Ямборко та інших. Однак ряд проблем, пов'язаних із відображенням у бухгалтерському обліку доходів та їх оцінкою залишаються недостатньо розробленими і вимагають вирішення з урахуванням національних особливостей ведення бухгалтерського обліку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення спірних аспектів обліку доходів та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення методики їх бухгалтерського відображення.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства та її розкриття у фінансовій звітності визначає П(С)БО 15 “Дохід” [6] та П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” [2], що не суперечать Міжнародним стандартам бухгалтерського обліку.

Визначення доходів подано у П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати”, яке є тотожним Концептуальній основі до Міжнародних стандартів [9, с. 47-48] і полягає в збільшенні потенційної можливості отримання підприємством грошових коштів у вигляді надходження ресурсів, що контрольовані у результаті минулих подій чи зменшення заборгованості, яка виникла в минулому, що призводить до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників). МСБО 18 “Дохід” наводить більш узагальнене визначення доходів як “валове надходження економічних вигод протягом певного періоду, яке виникає в ході звичайної діяльності підприємства, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників капіталу” [9, с. 295]. На нашу думку, сумнівним у визначенні є надходження економічних вигод тільки від звичайної діяльності, адже

щоб визначити результат надзвичайних (екстраординарних) подій, необхідно порівняти доходи з витратами, а вони також впливають на величину власного капіталу.

У МСБО 18 термін “дохід” замінюється різними термінами-синонімами: реалізація, гонорари, відсотки, дивіденди та роялті. Зауважимо, що вказаний переклад міжнародних стандартів не є коректним, оскільки реалізація – це процес, у результаті якого виникають як доходи, так і витрати. А гонорар, відсотки, дивіденди та роялті можна розглядати як з позицій кредитора, так і дебітора, тому вони можуть існувати у вигляді не тільки доходів, а й витрат.

Термін “виручка” у МСБО не наводиться, тоді як у П(С)БО 3 та П(С)БО 15 ототожнюється дохід з виручкою від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг, інших активів), хоча сутність терміну “виручка” не розкривається. У Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні під готівковою виручкою розуміється сума фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг) і позареалізаційні надходження [1]. Таким чином, реалізація продукції (товарів, робіт, послуг) одночасно характеризується більш широким поняттям “дохід” і звуженим – “виручка”, що є суперечливим.

Як не дивно, проблема розмежування доходу і виручки від реалізації зустрічається в працях зарубіжних науковців. На думку Б.Нідлза, Х.Андерсона та Д.Колдуелла, виручка від реалізації формується при продажу товарів торговельною фірмою [11, с. 76]. Зауважимо, що в умовах національного законодавства тотожність доходу і виручки є можливою не на всіх торговельних підприємствах, а тільки на підприємствах роздрібної торгівлі через співпадання переходу юридичного права власності на товари і отримання за них грошових коштів від покупців. За Р.Мюллендорфом та М.Карренбауером, виручка виникає тільки від реалізації продукції, виробленої на підприємстві, а дохід, навпаки, включає в себе приріст будь-яких коштів незалежно від їх характеру [10, с. 13]. Тож відслідковування виручки від реалізації або за фактом отримання грошових коштів, або при переході права власності на продукт, що вироблений на підприємстві, на нашу думку, є недоцільним, тому в бухгалтерському обліку достатньо використання законодавчого терміну “дохід”.

Відображення в обліку доходів передбачає вирішення питань щодо співвідношення доходів із певним звітним періодом (періодами), тобто їх визнання і правдивої оцінки. Відповідно до П(С)БО 15, дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена [6].

Співвідношення доходів із певним звітним періодом чи кількома періодами визначається, в першу чергу, часом. Тому якщо доходи не є функціонально залежними від часу, вони визнаються в момент їх виникнення, якщо ж доходи є функціонально залежними від часу, вони визнаються в кількох суміжних періодах. Виходячи з цього, доходи відносяться до того звітного періоду (періодів), який є їх причиною, що відповідає принципу нарахування та відповідності доходів і витрат. Водночас розмір доходів, що співвідноситься з певним звітним періодом (періодами), також визначається часом, пропорційно до якого й здійснюється розподіл доходів.

Правдивою оцінкою доходу, відповідно до П(С)БО 15, є справедлива вартість активів, що отримані або підлягають отриманню, тобто сума обміну активу або оплата зобов'язання, а простіше кажучи – договірна (ринкова) вартість операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Класифікація доходів у бухгалтерському обліку визначається П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” [2], П(С)БО 15 “Дохід” [6] та Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських

операцій підприємств і організацій [7]. При аналізі вказаних нормативних документів неважко помітити, що класифікація доходів у чинних П(С)БО не співпадає. Це пов'язане, в першу чергу, з направленістю П(С)БО 3 на складання фінансової звітності, а П(С)БО 15 – на загальні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства. Разом з тим, два нормативних документи мають однакове юридичне значення, а тому не повинні бути суперечливими. Навпаки, вказані П(С)БО повинні бути основою для розробки інших документів, таких як Інструкція до Плану рахунків підприємств і організацій, що містить більш деталізовану інформацію.

Чистий дохід (виручка) зустрічається тільки в П(С)БО 3, де й наводиться методика його розрахунку. Оскільки відповідно до п.6.1 П(С)БО 15 “Дохід” до доходу не включаються сума податку на додану вартість, акцизів, інших податків і обов'язкових платежів, до п.6.2 – сума надходжень за договором комісії, агентським та іншим аналогічним договором на користь комітента, принципала [6], а в П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” вказані суми вираховуються з доходу (виручки) від реалізації з метою визначення чистого доходу, то знову маємо методологічну суперечність двох нормативних документів. Не зрозуміло, чому методика розрахунку результату від основної діяльності так ускладнена, адже доходи від іншої операційної, фінансової та інвестиційної діяльності наводяться у Звіті про фінансові результати на нетто-основі.

Загалом, класифікація доходів у бухгалтерському обліку здійснюється за видами діяльності: звичайної та надзвичайної (надзвичайних подій). Тому необхідність поділу фінансових доходів на доходи від участі в капіталі та інші фінансові доходи є сумнівною, так само як заміна назви “Доходи від інвестиційної діяльності” на “Інші доходи”.

Склад доходів за видами діяльності, що визначений чинними П(С)БО, є дискусійним. Так, з метою посилення відповідності між доходами й витратами основної діяльності страхових організацій Свідерський Д.Є. у дисертаційному дослідженні пропонує страхові платежі з рахунку 76 включити до рахунку 71 “Інший операційний дохід” [12], докторант Лишиленко О.В. – до складу рахунку 70 “Доходи від реалізації” на новий субрахунок “Дохід від страхування” [8, с.19]. На нашу думку, для страхових компаній окремий рахунок 76 для обліку страхових платежів є дійсно зайвим з наступних міркувань: вони здійснюють основну діяльність, тобто надають страхові послуги застрахованим особам, користуючись Планом рахунків для підприємств і організацій, а не окремим Планом рахунків (як для бюджетних установ, банків чи малих підприємств); щомісячно закривають рахунок 76 кореспонденцією з субрахунком 703 “Дохід від реалізації робіт і послуг”. Тому з метою зменшення облікових записів пропонуємо відображення страхових платежів на субрахунку 703 “Дохід від реалізації робіт і послуг”. Доходи від перестрахування, на нашу думку, виправдано обліковуються окремо на субрахунку 705 “Перестрахування”, оскільки це інший вид послуг, що надається страховими компаніями (аналогічно дохід від реалізації готової продукції та послуг промислових підприємств обліковуються на окремих субрахунках).

Гострій критиці в економічній літературі підлягає склад інших операційних доходів. Лишиленко О.В., виходячи з міркувань співвідношення доходів і витрат за видами діяльності, пропонує субрахунки 711 “Дохід від реалізації іноземної валюти” та 712 “Дохід від реалізації інших оборотних активів” перенести до складу рахунку 74 “Інші доходи” як доходи, що виникають у процесі звичайної діяльності, але не пов'язані з операційною та фінансовою діяльністю; субрахунки 715 “Одержані штрафи, пені, неустойки”, 716 “Відшкодування раніше списаних активів”, 717 “Дохід від

списання кредиторської заборгованості”, 718 "Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів" виключити зі складу інших операційних доходів із включенням на рахунок 74 "Інші доходи" як доходи не від операційної діяльності, а за операціями, що виникають внаслідок її проведення [8, с.17-20]. На нашу думку, вказані зміни не є виправданими з наступних підстав:

- інша операційна діяльність включає види діяльності, які передбачені в статуті підприємства (крім основної, фінансової та інвестиційної), а тому реалізація іноземної валюти, отриманої як плата від покупця за товар (роботу, послугу), є звичним явищем для підприємств, що здійснюють експортні операції, але не входить до основної діяльності; аналогічним чином можна розглядати продаж надлишкових матеріальних оборотних активів, придбаних для забезпечення основної діяльності підприємства;
- отримання штрафів (пені, неустойок) можливе за результатами як основної, так і іншої звичайної діяльності, але виходячи з обов'язковості здійснення основної діяльності на підприємствах та великої ймовірності отримання в ході неї штрафних санкцій за порушення договорів, вказані доходи займають виправдане місце на рахунку 71. Інша річ, дохід у вигляді штрафних санкцій повинен бути розмежований між операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю підприємства;
- виходячи з того, що операційна діяльність, як і основна, пов'язана з оборотними активами (крім фінансових інвестицій), то відшкодування раніше списаних оборотних активів та безоплатне отримання оборотних активів, є доходом від операційної діяльності. Але зауважимо, що відшкодування дебіторської заборгованості, не пов'язаної з операційною діяльністю, повинно бути включене до інших звичайних доходів;
- списання кредиторської заборгованості, беззаперечно, включається до складу доходу, але такий дохід повинен бути розмежований між операційною та інвестиційною діяльністю підприємства.

Дохід від операційної оренди може бути включеним як до основної, так і до операційної діяльності. Лишиленко О.В. пропонує розмежування таких доходів за групами виробничих та невиробничих основних засобів і відповідно їх облік на субрахунках 704 "Дохід від операційної оренди активів" та 712 "Дохід від операційної оренди інших активів" [8, с.21]. На нашу думку, в такому розмежуванні немає необхідності, так як для орендних підприємств операційна оренда є основним видом діяльності, дохід від якої знайде відображення на рахунку 703 "Дохід від реалізації робіт і послуг", для інших підприємств – на рахунку 713 "Дохід від операційної оренди активів". Оскільки у фінансовому обліку, на відміну від податкового, амортизації підлягають всі основні засоби, то в окремому відображенні доходів від операційної оренди виробничих та невиробничих основних засобів немає сенсу.

Необхідність розподілу фінансових доходів за двома рахунками, на нашу думку, втрачає сенс, оскільки загальновідомим та безальтернативним є факт, що інвестиції в асоційовані, спільні та дочірні підприємства обліковуються методом участі в капіталі (крім випадків, коли фінансові інвестиції утримуються для продажу або існує обмеженість підприємства передавати грошові кошти інвестору чи учаснику спільного підприємства). Аналогічним є випадок, коли доходи від продажу товарів та робіт (послуг) обліковуються на одному рахунку, хоча методика визнання й розрахунку таких доходів є різною. Крім того, суперечливим є склад фінансових доходів. За П(С)БО 15, в обліку існують тільки фінансові доходи [6], П(С)БО 3 передбачає поділ фінансових доходів на дохід від участі в капіталі асоційованих, дочірніх або спільних підприємств та інший фінансовий дохід (дивіденди, відсотки й інші доходи від

фінансових інвестицій) [2], Інструкція №291 доповнює склад інших фінансових доходів винагородою від фінансової оренди [7]. У свою чергу, за П(С)БО 14 різниця між сумою мінімальних орендних платежів і негарантованої ліквідаційної вартості об'єкта оренди та теперішньою вартістю вказаної суми, що визначена за орендною ставкою відсотка, є фінансовим доходом орендодавця [5], а не іншим фінансовим доходом. І нарешті за П(С)БО 12, підприємства, що обліковують фінансові інвестиції, можуть визнавати наступні види доходу: інший фінансовий дохід у сумі амортизації дисконту; дохід від участі в капіталі на суму, що є часткою інвестора в чистому прибутку об'єкта інвестування за звітний період; фінансовий дохід у сумі дивідендів, відсотків, роялті та ренти, що підлягають отриманню за фінансовими інвестиціями; інший дохід у розмірі суми збільшення балансової вартості фінансових інвестицій на дату балансу (крім інвестицій, що обліковуються за методом участі в капіталі) [4].

Таким чином, дохід від участі в капіталі визнається зі збільшенням частки інвестора в чистих активах об'єкта інвестування, а в результаті використання фінансових інвестицій можливе визнання двох різних видів доходу: фінансового та іншого (інвестиційного), що є суперечливим.

З метою усунення понятійної плутанини звернемося до міжнародних стандартів як основи для національних П(С)БО. Відповідно до МСБО 5 "Інформація, яка підлягає розкриттю і у фінансових звітах", у Звіті про прибутки та збитки необхідно розкривати інформацію про дохід у вигляді відсотків та дохід від інвестицій [9, с.100] без поділу за видами діяльності, що є достатнім. За МСБО 7 "Звіт про рух грошових коштів", сплачені та отримані відсотки і дивіденди можна класифікувати як рух грошових коштів від операційної діяльності, тому що вони підпадають під визначення чистого прибутку або збитку. Допустимою також є класифікація сплачених та отриманих відсотків і дивідендів відповідно як руху коштів від фінансової та інвестиційної діяльності [9, с.115]. За МСБО 25 "Облік інвестицій", інвестиційний дохід виникає від відсотків, роялті, дивідендів та ренти від довгострокових і поточних інвестицій [9, с.439].

Таким чином, до фінансових доходів можуть бути віднесені тільки доходи, що обліковуються методом участі в капіталі та виникають внаслідок фінансової оренди, як доходи від володіння фінансовими ресурсами. Доходи від інвестицій повинні бути включені до інвестиційної діяльності. Наша думка підтверджується визначенням фінансової інвестиції як активу, що утримується підприємством з метою збільшення прибутку, зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора.

Для вдосконалення бухгалтерського обліку доходів Свідерський Д.Є. в дисертаційному дослідженні пропонує доходи, які обліковуються на рахунку 72 "Доход від участі в капіталі" включити до складу інвестиційної діяльності, мотивуючи таку зміну визначенням методу участі в капіталі [12]. Вказане удосконалення підтримується та розвивається в дисертаційному дослідженні Гаращенко О.В. На нашу думку, інвестиції (не фінансові) в асоційовані, дочірні або спільні підприємства саме й призведуть до зміни розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства, що відповідно до П(С)БО є фінансовою діяльністю. Разом з тим, враховуючи попередні обґрунтування щодо удосконалення обліку доходів, до рахунку з обліку фінансових доходів доцільно включити наступні субрахунки: дохід від одержаних штрафів, пені неустойок; дохід від відшкодування списаних активів; дохід від курсових різниць.

Віднесення до складу інвестиційних доходів вартості реалізації фінансових інвестицій та необоротних активів повністю відповідає визначенню інвестиційної діяльності. Разом з тим, включення окремим субрахунком доходу від неопераційної курсової різниці завищить фінансовий результат від інвестиційної діяльності та відповідно занижить результат від фінансової діяльності, а також суперечитиме

принципу нарахування та відповідності доходів і витрат. Сумнівним у економічній літературі вважається включення до складу доходів від інвестиційної діяльності доходів від безоплатно отриманих активів. Так, Свідерський Д.Є. у дисертаційному дослідженні пропонує вказані доходи віднести до складу фінансових. На нашу думку, такий дохід займає виправдане місце серед субрахунків, оскільки безоплатне придбання необоротних активів відповідає визначенню інвестиційної діяльності - в ньому не уточнюється як саме здійснене придбання активів: за плату чи безоплатно.

Зважаючи на наведені вище міркування, вважаємо, доцільним перенесення субрахунків “Дивіденди одержані” та “Відсотки одержані” зі складу фінансових доходів окремими субрахунками на рахунок доходів від інвестиційної діяльності. Враховуючи можливість порушення договірної дисципліни при здійсненні інвестиційної діяльності виправданим буде включення окремим субрахунком доходу у вигляді штрафів (пені, неустойок). Потребує уточнення також склад інших доходів від інвестиційної діяльності: до нього необхідно включити відшкодування списаних активів та виключити списання кредиторської заборгованості від фінансових операцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження доходимо висновку, що в основу класифікації доходів доцільно покласти аналіз господарської операції за економічною суттю і вид доходу та поділити доходи за групами: реалізований (від реалізації), нереалізований (потенційний) та дохід від володіння. Наведена класифікація, на нашу думку, спрощує розуміння сутності доходу, порядку його визнання та відображення в обліку. Вказані пропозиції щодо перегруповання субрахунків з обліку доходів забезпечать достовірність визначення фінансових результатів, але зумовлять відповідну зміну у складі субрахунків витрат, на що буде спрямоване подальше дослідження автора.

Список літератури

1. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні від 15.12.2004 р. №637.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 “Звіт про рух грошових коштів”, затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. №87.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 “Фінансові інвестиції”, затв. наказом Міністерства фінансів України від 24.04.2000 р. №91.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 “Оренда”, затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.07.2000 р. №181.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід”, затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. №290.
7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999р. №291.
8. Лишиленко О. Напрями вдосконалення обліку та аудиту фінансових результатів //Бухгалтерський облік і аудит.-2005.-№6.-С.16-23.
9. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку /Перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова.-К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 1998.-736с.
10. Мюллендорф Р., Карренбауэр М. Производственный учет. Снижение и контроль издержек. Обеспечение их рациональной структуры: Пер. с нем. М.И.Корсакова. -М.: ЗАО «ФБК-Пресс», 1996.-160с.
11. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б.Нидлз, Х.Андерсон, Д.Колдуэлл: Пер.с англ. /Под ред. Я.В. Соколова.-2-е изд., стереотип.- М.: Финансы и статистика, 2003.-496с.
12. Свідерський Д.Є. Облік та аудит фінансових результатів діяльності підприємств // Дис.канд. екон. наук: 08.06.04. –К.:КНЕУ, 2002.-240с.

Исследованы методологические основы бухгалтерского учета доходов и предложены пути их усовершенствования

Methodological basis of income accounting have been studied and directions of their improvement have been proposed